

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Михайлова О.Б.

Концепт «регіон» у контексті трансформації сучасної системи міжнародних відносин

Стаття присвячена дослідженню концепту «регіон» у контексті сучасних тенденцій міжнародного розвитку. Розглянуто теоретичні підходи щодо розуміння та визначення цього концепту. Проаналізована змістовна еволюція поняття «регіон» від внутрішньодержавної структурної одиниці до міжнародного та глобального його виміру. Охарактеризовано тенденції формування регіонального простору в контексті процесів глобалізації.

Ключові слова: регіон, міжнародний регіон, глобалізація, регіоналізація, трансформація міжнародної системи.

Статья фокусируется на исследовании концепта «регион» в контексте современных тенденций международного развития. Рассмотрены теоретические подходы относительно понимания и определения данного концепта. Проанализирована содержательная эволюция понятия «регион» от внутригосудар-

ственной структурной единицы до его международного и глобального измерения. Рассмотрены тенденции формирования регионального пространства в контексте процессов глобализации.

Ключевые слова: регион, международный регион, глобализация, регионализация, трансформация международной системы.

The article is focused on the studies of the concept of "region" in the context of modern trends and challenges in international development. Theoretical approaches to understanding and defining this concept are considered. Additionally, the article presents the evolutionary analysis of the concept of "region" in three dimensions: intrastate, international, and global dimension. Recent tendencies at the regional level in light of globalization and regionalization are also analysed.

Key words: region, international region, globalization, regionalization, transformation of international system.

УДК 327.57

Михайлова О.Б.,
аспірант кафедри історії
та світової політики
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

Сфера сучасних міжнародних відносин останнім часом зазнає істотних змін. Актуальні тенденції світового розвитку як глобалізація, регіоналізація та фрагментація формують нову геоструктуру світу. Перехідний період визначається зміною усталених понять та категорій, серед яких поняття «регіон», який також зазнав значної трансформації.

У наукових джерелах під це поняття підводяться різноманітні за масштабом просторові системи – від невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць та їх частин до груп держав.

Концепту «регіон» та процесам конструювання міжнародно-політичних та міжнародно-економічних регіонів присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них можна виокремити роботи Б. Бузана, Е. Маркузена, Ф. Содербаума, А. Харрелла, Б. Хеттне, М. Кітінг, Б. Расета, Дж. Найя, Д. Лемке, С. Коєна, С. Стрендж, Я. Верменич, Ю. Гладкого, Л. Чернюк, М. Афанасьєв, А. Шемаєва, Г. Черкашина, Ф. Кошуріна, О. Градова, В. Семиноженко, Б. Данилишина. Тематика досліджень вказаних авторів охоплює різноманітні аспекти поняття регіону: від розробок з економічної статистики й соціального планування до досліджень, присвячених вивченню регіональних конфліктів, від геополітики і географії до філософії та історії.

В умовах активізації інтеграційної взаємодії держав на регіональному рівні, дослідження концепту «регіон» є дедалі більш актуальним. Саме

це зумовлює мету статті – дослідити основні підходи щодо трактування поняття «регіон», його змістовну еволюцію та сучасні характеристики.

Поняття «регіон» досліджується багатьма науками, отже, його визначення залежить від наукової області, в якій цей термін аналізується. Так, наприклад, існують економічне, культурологічне, політологічне, геополітичне, філософське, адміністративно-правове та інші тлумачення цього терміна.

Термін «регіон» походить від латинського слова "regio", яке також мало велику кількість різноманітних трактувань та визначалось як «напрямок», «положення, стан», «кордон, рубіж», «країна, край», «область, округ, район». Крім того, якщо перевести етимологічно близький термін "regere", який означає «керувати», то можна зробити висновок, що з самого початку структура цього поняття містила функціональний та управлінський компонент.

На думку шведського дослідника Ф. Содербаума, історично поняття «регіон» розвивалось переважно як «простір поміж національним та локальним рівнями в межах одної певної держави». Такий тип регіонів він визначає як «мікрорегіони». Більші територіальні та нетериторіальні одиниці чи підсистеми, які охоплювали кілька і більше держав, він називає «макрорегіонами» (так звані «світтовими регіонами») [1, р. 478]. Саме «макрорегіони» є об'єктом аналізу в сучасних міжнародних дослід-

дженнях, тоді коли «мікрорегіони» досліджуються у межах політичної та економічної теорій.

Як стверджує британська дослідниця Л. Фоссет, регіони в історії міжнародних відносин могли бути представлені у вигляді імперій, зон впливу, у вигляді альянсів великих держав та їх союзників. У сучасному розумінні, на думку Л. Фоссет, регіони виділяються як окремі частини міжнародної системи, які мають самостійну універсальну активність та вперше починають функціонувати як самостійні одиниці на початку ХХ ст. після завершення Першої світової війни [2].

Однак у більшості досліджень багато років концепт «регіон» був наповнений географічною суттю, позначав певні кордони чи обмежені простори, часто провінції, та розумівся як територія, яка має певні єдині параметри.

Такий підхід щодо визначення цього терміна закріпився на багато років. Окрім цього, у радянських дослідженнях поняття «регіон» та «регіоналізм» у міжнародному контексті майже не використовувався [3, с. 19]. Однак в умовах наукового розвитку варіативність тлумачення терміна «регіон» значно розширилась, що призвело до того, що в рамках кожної дисципліни сформувавалось своє розуміння цього поняття, через що він отримав міждисциплінарний характер.

Отже, окрім традиційно географічного підходу щодо визначення регіону, можна виділити також:

- економічний підхід: регіон – це територіально-спеціалізована, адміністративно окреслена частина економіки країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювальних процесів та управління [4, с. 288];

- філософський підхід, де регіон – це «аналог особливого світу із властивим тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом і світовідчуттям» [5, с. 172];

- формально-юридичний підхід: регіон – це визначені законодавством територіальні утворення субнаціонального рівня з системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інші територіальні утворення, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю проблем розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій [6];

- політичний підхід, де регіон є політичним простором, який відрізняється особливою політичною організацією або (та) наявністю особливого політичного інтересу [7];

- міжнародно-політичний підхід: за таких умов поняття регіону не має чіткої концептуальної основи та може бути визначене як «субрегіон» чи як «транснаціональний регіон», «політичний регіон» чи «транскордонний регіон» [8];

- «синтетичний» підхід, який являє собою спробу деяких вчених об'єднати всі вищевка-

зані характеристики. Так, на думку Е. Маркузен, регіон – це «історично еволюціонуюче, компактне територіальне співтовариство, яке містить у собі фізичне оточення, соціоекономічне, політичне й культурне середовища, а також просторову структуру, відмінну від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто або нації» [9].

Про підходи щодо визначення поняття «регіон» пише німецький дослідник П. Катценштейн [10, р. 6]. Він пропонує таку класифікацію підходів:

- матеріалістичні, класичні теорії геополітики: розподіл світового простору на геополітичні регіони – Хартленд, Римленд, Велика Євразія;

- ідейні, критичні теорії географії: регіони є політично сконструйованими утвореннями – Європа в історичному та сучасному контексті;

- біхевіористичні теорії: основна ідея полягає в тому, що регіони формуються політичною практикою і є матеріальними структурами, які мають поведінковий характер.

Таким чином, наведені підходи щодо визначення поняття «регіон» підтверджує тезу про багатаспектність цього феномена.

Російський дослідник І. Баригін виділяє такі виміри та рівні концепту «міжнародний регіон»:

- на макрорівні під міжнародним регіоном розуміють територіальні утворення, що володіють необхідним набором цілісних характеристик і складаються з груп держав, які далеко не завжди мають спільні кордони, схожі культурні, соціально-демографічні параметри (регіон Півночі, регіон Південно-Східної Азії);

- на мезорівні під міжнародним регіоном розуміються територіальні утворення, що складаються з держав, а також територій держав, що примикають до цього регіонального утворення на підставі будь-якого системоутворюючого фактора (наприклад, регіон Каспійського моря). У такому разі порівняно однорідними, як правило, виступають близькі мови, релігія, елементи культури та способу життя;

- на мікрорівні під міжнародним регіоном розуміють територіальні утворення всередині двох або більше країн, що складаються з одного або кількох адміністративних та інших районів і демонструють певну ступінь однорідності в загальному природному, культурному, економічному ландшафті (наприклад «єврорегіон»);

- на нанорівні під міжнародним регіоном розуміються особливим чином об'єднані частини суб'єктів адміністративно-політичної та господарської діяльності (віртуально або реально) суміжних держав. Це, наприклад, регіональна взаємодія на рівні районів суміжних областей держав [11].

Окрім загальноприйнятої географічної класифікації регіонів (макрорегіони, мезорегіони, мікрорегіони), можна виділити також історико-культурні регіони – китайський, корейський, в'єтнамський

(В'єтнам, Лаос, Камбоджа), індійський (Індія, Непал, Бутан, Шрі-Ланка), індо-іранський (Пакистан, Афганістан, Іран, Таджикистан), тюркський, арабська, російський (слов'янський), європейський, північноамериканський, латиноамериканський, африканський регіони. Що ж стосується культурно-релігійних макрорегіонів, до них зазвичай належать: конфуціансько-буддійський, індустський, мусульманський, православний, західнохристиянський та ін.

У 60-х роках ХХ ст. американський географ С. Коен розробив рівні геополітичної організації світу та запропонував поділ світового простору на геополітичні регіони – морські (Приморська Європа і Магриб, Африка на південь від Сахари, Північна Америка і Карибський басейн, Південна Америка, Острівна Азія і Океанія) і континентальні (Хартленд і Східна Європа, Східна Азія). Геополітичні регіони, за Коеном, – це великі підрозділи геополітичних сфер, порівняно однорідні за економічним, політичним, культурним ознаками, в межах яких знаходяться світові наддержави, які визначають рівновагу і подальший розвиток світової системи [12].

Поряд із перерахованими вище регіонами С. Коен виділяє Південно-Східну Азію, Близький Схід, Африку на південь від Сахари як особливу геостратегічну сферу («зони розлому»), яка виступає як «розділовий пояс» між океанічними і континентальними світами. Постколоніальний синдром, зовнішній тиск, високий конфліктний потенціал – усі ці фактори сприяють відсутності регіональної єдності між країнами цих регіонів.

Російські дослідники Г. Федоров та В. Корнеєв виділяють два види міжнародних регіонів – транснаціональні і транскордонні регіони [13].

На думку вчених, найчастіше транснаціональні регіони формуються на основі загальних політичних інтересів, які були інституціонізовані міжнародними договорами, наприклад, для забезпечення військової безпеки – НАТО; для узгодження та декларації спільності політичних позицій у міжнародних відносинах – Ліга арабських країн, Організація африканської єдності. Як приклад ефективності створення транснаціональних регіонів на основі формування єдиного економічного простору вчені наводять таке об'єднання, як Європейський союз, для якого також характерні політична єдність та соціально-культурна спільність.

У той час як транскордонні регіони створюються у процесі співробітництва адміністративно-територіальних і муніципальних утворень сусідніх держав або, в разі соціально-культурних регіонів, включають близькі за важливими параметрами прикордонні регіони країн-сусідів. В основі їх формування лежать зв'язки між територіями різних країн. Транскордонні регіони є, перш за все, результатом взаємодії прикордонних регіонів сусідніх країн.

Таким чином, можна стверджувати, що поняття «регіон» пройшло певну змістовну еволюцію від внутрішньодержавної структурної одиниці до міжнародного виміру поняття «регіон». У першу чергу це пов'язано з динамічним розвитком світових інтеграційних процесів, глобалізацією, транснаціоналізацією. Зовнішньоекономічна діяльність держав сприяє формуванню нових форм організації світового простору.

Якщо до середини ХХ ст. у традиційній системі міжнародних відносин «міжнародний союз (економічний, військово-політичний, інший) не розглядався як регіон» [14, с. 41], то в сучасних умовах ситуація починає змінюватися. Це зумовлено такими факторами:

- динамічний розвиток інтеграційних союзів – в умовах політичної та економічної нестабільності держави шукають нові інтеграційні підходи до міжнародної співпраці та регіонального управління;

- глобалізація, яка диктує нові принципи взаємодії елементів міжнародної системи, їх взаємозалежність та взаємозалежність;

- інтернаціоналізація виробництва, результатом чого стало посилення економічної взаємозалежності між державами тощо.

Фахівці-міжнародники визначають сутність міжнародного регіону як певну кількість держав, об'єднану спільними характеристиками та проблемами. Так, наприклад, американський вчений Дж. Ная визначав регіон як «обмежену кількість держав, об'єднаних на основі географічної близькості та загальної взаємозалежності» [15, р. 7]; британський фахівець в області міжнародних відносин Б. Бузан розуміє регіон як «географічний кластер підсистем держав, який відрізняється з точки зору його внутрішньої структури і процесу від більш широких понять, таких як міжнародна система або суспільство, частиною якого він є» [16, р. 22]; Д. Лемке під регіонами розуміє «паралельно утворені, більш дрібні міжнародні системи» [17]; російський дослідник А. Воскресенський розробляє поняття «міжнароднополітичний регіон» і визначає його як «порівняно самостійну підсистему міждержавних відносин, об'єднаних, перш за все, спільністю певних, властивих саме цьому регіону, політичних проблем і відповідних їм відносин» [18, р. 7].

Критерії визначення «міжнародного регіону» були сформульовані Б. Расетом:

- географічна близькість;
- культурна та ціннісна однорідність регіонів;
- держави регіону мають схоже політичне бачення зовнішнього світу і спільного майбутнього;
- національні та міжурядові політичні структури перебувають у постійній кооперації;
- високий рівень внутрішньо регіональної торгівлі і т.д. [19].

Таким чином, міжнародний регіон – це, в першу чергу, територія, що включає в себе певну кількість прилеглих держав, однак під час його формування важливе значення мають і інші фактори: спільність історичних культурних, економічних, політичних зв'язків, тобто цілий комплекс відносин.

Однак, на думку ряду дослідників, міжнародні регіони є проміжним етапом між національним і глобальним рівнем управління [20]. Об'єктивні процеси трансформації міжнародної системи призвели до появи нових форм регіональних просторів та нових принципів їх формування. На зміну територіально-державного принципу регіонального будівництва прийшов принцип просторового взаємодії у глобальному масштабі.

Отже, слідуючи понятійній еволюції, наступним етапом у розвитку регіонів стає глобальна стадія, якій притаманне формування нового типу регіонів. Процеси глобальної регіоналізації реструктурують світову систему, тим самим підвищуючи значимість регіону у світополітичному контексті. Глобальний регіон – нове, активне утворення, інтегроване не тільки на основі традиційних факторів, але і на базі недержавних чинників – мережевих, комунікаційних, віртуальних тощо» [21, с. 186].

Новизна полягає в тому, що глобальний регіон має більш складну структуру, варіацію форм, що зумовлює його глобальний, не за масштабом, а за функціональністю характер.

Глобалізація регіону проявляється в переході від територіального виміру сутності регіону до просторового. Простір є структурою, що наповнює регіон у процесі регіоналізації, це більше ніж територія. Так, наприклад, М. Кітінг стверджував: «Регіон – це простір, але важливо розширити поняття простору над всім територіальним, для того щоб він ввібрав у себе функціональний простір, політичний простір та соціальний простір. Регіон утворює територія, в значення якої включений функціональний і політичний контекст» [22].

Намагаючись осмислити ці явища, дослідники розробили теорії про «кінець географії» [23], «смерть відстані» [24], «світ без кордонів» [25]. Дійсно, це дало змогу відійти від суто географічної прив'язки і розглядати формування регіонів на підставі функціонального принципу та підходу (так зване поняття «багатомірності»). У рамках цього підходу сформульовано висновок: «Регіони – це діяльність, спрямована на досягнення теоретичних цілей, а тому формування регіонів зумовлено політичною необхідністю» [26].

Головною характеристикою глобального регіону є різноманітність учасників інтеграції. В умовах глобалізації держави більше не можуть утримувати монополію на управління і змушені ділити ці функції з недержавними акторами – транснаціональними компаніями, міжнародними організа-

ціями, структурами громадянського суспільства (інтеграція «знизу»). Американська дослідниця С. Стрендж у 1990-х рр. писала про те, що всі держави, незалежно від території, розмірів, могутності, слабшають у світлі технологічних і фінансових змін, а також у світлі прискорення інтеграції національних економік в єдиний світовий ринок [27]. Частина управлінських функцій переходить на наднаціональний рівень. Саме наднаціональний характер інтеграційних процесів спричинив трансформацію розуміння терміна «простір». Простір держави трансформується, оскільки в сучасній глобальній системі відбувається делегування суверенними державами певного об'єму своїх прав та повноважень новим наднаціональним структурам.

Таким чином, завершуючи розгляд питання про понятійну еволюцію концепту «регіон» у міжнародно-політичних дослідженнях, можна зробити такі висновки:

– по-перше, починаючи з другої половини ХХ ст. процеси глобалізації трансформують сучасну систему міжнародних відносин, особливо це можна простежити протягом останніх десятиліть. Паралельно з цими процесами відбулася еволюція поняття «регіон», результатом чого стало співіснування його різних форм: внутрішньодержавної, міжнародної та глобальної;

– по-друге, в індустріальну епоху поняття «регіон» мало виключно географічне наповнення й означало певну територію. Характерною рисою регіону в сучасних умовах ХХІ ст. є певна цілісність, де територіальний принцип не домінує, а на перший план виходить динамізм просторових трансформацій, їх наслаювання, яким характерні транскордонність, відкритість та світополітичний вимір;

– по-третє, наряду з традиційними засадами формування регіону, структуроутворюючими факторами є більш широкий спектр сфер життєдіяльності;

– по-четверте, розвиток інтеграційних просторових форм призвів до того, що держави ділять свої управлінські функції з недержавними акторами – транснаціональними компаніями, міжнародними організаціями, структурами громадянського суспільства;

– по-п'яте, наднаціональний характер сучасних інтеграційних процесів проявляється в делегуванні частини суверенних повноважень на наднаціональний рівень наднаціональним структурам.

Отже, регіон є вагомим актором сучасного міжнародно-політичного процесу, формування якого є наслідком поглиблення інтеграційної взаємодії між державами. Унаслідок посилення процесів регіоналізації відбувається формування відповідної просторової конфігурації сучасного глобального

простору. Тобто сучасною тенденцією світового розвитку є зміцнення нових центрів сили, зокрема і міжнародних регіонів, які поступово стають ключовими елементами міжнародної системи XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Soderbaum F. Comparative Regional Integration and Regionalism / F. Soderbaum // SAGE Publications Ltd. – 2009. – P. 478.
2. Fawcett L. Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism / L. Fawcett // Intern Affairs. – 2004. – № 80/3. – P. 429–446.
3. Полосин А.В. Политический регион. Опыт операционализации и концептуализации понятия / А.В. Полосин. – М.: Издательство московского университета, 2010. – С. 19.
4. Воротіна В.Є. Державне управління регіональним розвитком України / В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К.: НІДС, 2010. – 288 с.
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм: XV – XVIII вв. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.auditorium.ru/books/2021/goto.cgi-13+283+ brod.htm>.
6. Концепція державної регіональної політики: Затверджена Указом Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.minregionbud.gov.ua.
7. Ребкало В.А. Політичні інститути в процесі реформування системи влади / В.А. Ребкало, Л.Є. Шкляр. – К. : Міленіум, 2003. – 172 с.
8. Федоров Г.М. О сущности и соотношении понятий «регион», «международный», «транснациональный» и «трансграничный» регион / Г.М. Федоров, В.С. Корнеев // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2010. – № 3.
9. Markusen A. Regions : Economics and Politics of Territory / A. Markusen // N.Y.: Rowman and Littlefield Publishers. – 1987.
10. Katzenstein P.J. A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium / P.J. Katzenstein // Cornell University Press. – 2005. – P. 6.
11. Барыгин И.Н. Международное регионоведение / И.Н. Барыгин. – СПб.: Питер, 2009.
12. Cohen S. Geography and Politics in a World Divided / S. Cohen. – New York, Oxford University Press, 1973.
13. Федоров Г.М., Корнеев В.С. Трансграничные регионы в иерархической системе регионов: системный подход / Г.М. Федоров, В.С. Корнеев // Балтийский регион. – 2009. – № 2.
14. Косолапов Н.А. Международный регион и его политическое наполнение / Н.А. Косолапов. – М.: Издательство Весь Мир, 2011. – 41 с.
15. Nye J. Peace in parts: Integration and conflict in regional organization / J. Nye. – Boston: Little, Brown and Company, 1971. – P. 7.
16. Buzan, B. How regions were made, and the legacies for world politics / B. Buzan. – Cambridge University Press, 2012. – P. 22.
17. Lemke, D. Regions of War and Peace / D. Lemke. – New York: Cambridge University Press, 2002. – P. 49–52.
18. Воскресенский А.Д. Политические системы и политические культуры Востока / А.Д. Воскресенский. – М.: Восток-запад, 2006. – С. 7.
19. Russet B. International relations and international system / B. Russet. – Chicago, Rand McNally, 1967.
20. Лагутина М.Л. Глобальный регион как элемент мировой политической системы XXI века [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.academia.edu/19518686/>.
21. Воскресенский А.Д. Мировое комплексное регионоведение / А.Д. Воскресенский. – М.: Магистр, 2014. – 186 с.
22. Keating M. The New Regionalism in Western Europe: territorial restructuring and political change / M. Keating. – Cheltenham: Edward Elgar, 1998. – P. 79.
23. Bethlehem D. The End of Geography: The Changing Nature of the International System and the Challenge to International / D. Bethlehem // The European Journal of International Law. – 2014. – Vol. 25. – № 1.
24. Cairncross F.C. The Death of Distance: How the Communications Revolution Is Changing our Lives / F.C. Cairncross. – Texere Publishing, 2001.
25. Ohmae, K. The Borderless World / K. Ohmae. – New York: Harper Business, 1990.
26. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics / A. Hurrell // Review of International Studies. – 1995. – Vol. 21.
27. Strange S. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy / S. Strange. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.